

Una baralla de jugadors de bitlles, a València. *Viaje por España*, vol. I. Gustavo Doré i el Baró Ch. Davillier. Ediciones Anjana.

LA NAVALLA ESPANYOLA

ALFONSO DE CARLOS PEÑA
Instituto de Estudios madrileños

A pesar que la paraula navalla existeix des de l'antiguitat, aquesta se circumscrivia únicament a l'instrument del barber per a roer el pèl, segons el *Tesoro de la Lengua Castellana o Española* de Sebastián de Cobarruvias, primer diccionari de la llengua, editat a Madrid el 1611; però nosaltres ací no tractarem de la navalla per a afaitar i tallar els cabells, sinó de la «navalla clàssica», que degué fer la seua aparició, com a arma blanca de defensa, en els primers lustres del segle XVII.

La navalla espanyola clàssica, la menor de les armes blanques, és un «coltell», la fulla del qual pot doblegar-se sobre el mànec i s'hi plega girant sobre un eix (primer passador de la cantonera o virolla superior). Aquest gir és molt important, no només per ser la característica diferenciadora més interessant entre la navalla i les altres armes blanques curtes, sinó perquè la fulla, en obrir-se girant sobre el seu extrem superior o taló, queda subjecta per mitjà d'uns mecanismes de fixació i obertura. La fulla d'acer en doblegar-se sobre el mànec guarda el tall entre les dues galtes o mantins amb ranura per a això. La fulla és d'un sol tall, en el seu perfil inferior.

El mànec de la navalla està format per les galtes que adopten formes diferents i es construïen utilitzant una gran varietat de materials; els més comuns eren de fusta, banya de bou o de cérvol, llautó, os, nacre i carei. També n'hi havia alguns de més elaborades, amb incrustacions d'ivori, llautó o argent, així com les anomenades «navalles d'espillets», amb orificis circulars que duïen

espills menuts incrustats. El mànec té com a finalitat que en girar la fulla quede embotida entre les seues dues parts, amb la qual cosa en queden protegits el tall i la punta i s'impedia a més que poguera ferir la persona que la duia, ja que en la majoria de les ocasions anava entre els plecs de la faixa o en les butxaques. Aquestes «fundes rígides» són semblants en la seua forma a les fulles que alberguen, per la qual cosa solen ser un poc corbes i còniques cap al seu extrem inferior i presenten quasi sempre, en els seus extrems, un reforçament metàl·lic anomenat cantonera o virolla.

La navalla clàssica, no la d'afaitar, va aparéixer de forma generalitzada a Espanya al final del segle XVI i començament del XVII, com a conseqüència de la necessitat de dur una arma menor amb la qual defensar-se, ja que l'espasa estava reservada, generalment, a la classe noble, a la milícia i a les forces de l'ordre. La navalla va sorgir perquè tenia l'avantatge que, malgrat ser una arma curta, d'una grandària molt menor que l'espasa, augmentava la seua longitud en obrir-la, pesava menys, es podia dur còmodament i es podia amagar amb facilitat, i, ben esmolada i amb punta aguda, era d'eficàcia segura. Aquelles navalles eren sensiblement superiors en grandària i en envergadura a les actuals, ja que solien tenir, en posició tancada, entre 17 i 34 cm i fins i tot més.

Encara que s'utilitzaren ferros vells i usats en els tallers artesans espanyols per a fabricar les navalles, s'empraren lingots de ferro procedents de Biscaia per a les virolles, les anelles, les tanques, etcètera, i l'acer de Mondragón per a les fulles. Una característica important i curiosa de les fulles és que duien algunes vegades en les seues dues cares dibuixos damasquinats o gravats a burí amb motius florals que podien anar farcits d'una pintura de color roig; podien presentar també ranures de diferents formes i grandàries, així com versos i llegendes.

L'escurçó d'una forma o d'una altra estava present en aquestes llegendes: *Si esta víbora te pica no vayas por ungüento a la botica o Prendida en la liga defendo a mi dueña o mi señora*. L'honor també apareixia en aquests tradicionals gravats, com ara: *No me abras sin razón, ni me cierres sin honor o Viva el honor de mi*

La navalla. *Wojciech Górecki*, vol. II. *Guillermo Doroty*
el Baró. *CDh. Dhuillier. Ediciones Ajijana*.

dueño, i a vegades duien també el nom del fabricant, poques vegades el de l'amo; a la majoria els mancava punxó o contramarca.

La navalla ha tingut un caràcter multiús, tant en la ciutat com en el camp; tallava el nus rebel, obria la correspondència, collava bé un vis, i, a falta de l'instrument o la ferramenta idònia per a fer alguna cosa, la substituïa a vegades avantatjosament. En el camp era encara millor companya: servia com a ganivet i forqueta, pelava la fruita, preparava els entrepans i s'utilitzava per a fer un bastonet de fusta o tallar aquesta, així com per a gran quantitat de faenes i usos camperols o agrícoles.

Els tipus de navalla que han arribat fins a nosaltres són molt variats: de defensa, de mitja defensa o de dona, de luxe o aristocràtica, rural o camperola, de muntanya, fruitera i fins i tot marinera; sense oblidar-nos de la navalla-ganivet de grans proporcions, d'exposició o mostra; la que du ganivets (tres) per a esmoliar les punxes dels galls de brega en les galleres, i, finalment, les navalles multiús: abans amb dinamòmetre i hui dia amb tirabuixons, obrillandes, tisores, serra, punxó, etcètera.

Les tanques són variades, des de la de molla, ballesta o pistó, la de finestra o colp, fins a la de palanqueta o llengüeta (que és la més moderna), passant per la tanca de secret, la de vareta, la de ressort, la de virolla giratòria o doble virolla, la d'agulles, com també la de doble caixó, la d'anella i la de carraca o molles.

En la literatura la navalla ha quedat plasmada com a arma, utensili rural o ferramenta, gràcies als poetes i escriptors, tant nacionals com estrangers que provocaren tota classe de desafiaments, duels i aventures. Francisco Cutanda, en el seu llibret *La navaja*, publicat a Madrid el 1856, ens transmet aquests versos: «Halláronse las cachas y el clavillo / germen de la Navaja Castellana, / hembra fiera y solapada del cuchillo. / Y le ocurrió la idea primorosa / de afirmar con el muelle la hoja al cabo, / y logró así su empresa primorosa, / luego vino el doblar la hoja al cabo, / última perfección del instrumento...».

S'afaiçonaren objectes de ganiveteria a Toledo, Ripoll, Olot, Mora, Peníscola i València; a Asp, Baza, Guadix i Ronda; a Albacete i Sevilla, a Pamplona, a Tolosa, etcètera: ganivets, punyals, navalles i tisores, així com altres instruments de tall i punta, uns per a emprar-los en la guerra, uns altres per a infinits usos de la vida, i no pocs que hagueren de servir en les operacions, sempre delicades, de l'antiga cirurgia.

El gremi de «navallers» no existí mai, ja que no hi hagué mai un grup de professionals que es dedicaren a fabricar exclusivament navalles i que s'organitzaren corporativament com ho feren els espasers, els punyalers, els tisorerers i els ganiveters, d'acord amb el gran especialista en navalles Rafael Martínez del Peral: «l'ofici de navaller va viure incardinat en el de ganiveter, del qual formà part, a més de seguir els seus avatars i desenrotllant-se brillantment, encara que sense arribar a independitzar-se'n». El primer gran estudiós de la ganiveteria espanyola, Manuel Rico y Sinobas, en el seu *Noticia histórica de la cuchillería y de los cuchilleros antiguos en España*, Madrid 1871, ens parla dels mestres ganiveters que fabricaven, entre

d'altres, dagues, ganivets, navalles, fulles d'afaitar, tallaplomes i tisores. La decadència progressiva dels seus arts i oficis al llarg dels temps acabà la producció de dagues, punyals i, és clar, fins i tot tisores d'escriptori profusament gravades.

Dues dotzenes de treballs, entre llibres i articles llargs, dedicats a les navalles a Espanya són l'escassa bibliografia que hi ha sobre aquest tema, però pel que fa als gremis, i en aquest cas al dels ganiveters, els treballs han començat a proliferar en les distintes comunitats a començament dels anys vuitanta d'aquest segle. No és que es dediquen exclusivament a aquest gremi, sinó que tracten diferents gremis i entre ells el de ganiveters.

L'1 de desembre de 1283, Pere II, en confirmar per carta els Furs de València, parla (per primera vegada) dels «cultellerii et baynarii», i el 19 de juliol de 1420 són aprovades les ordenances dels «coltellers i bayners» al Regne de València. El 1628, una pragmàtica estableix la «taxa de preus» de la ganiveteria, i on figuren les navalles ordinàries, fines i de barber.

Durant la primera meitat del segle XVIII continuà el floriment artesà de la producció de navalles a Espanya que havia començat al segle XVII, però al final del XVIII s'inicia una decadència dels centres fabrils espanyols, motivada per l'exhauriment temporal dels acers de Mondragón, les condemnes dels tribunals, en temps de Carles III, als ciutadans que dugueren navalla i l'avantatjosa competència de la ganiveteria estrangera, que van fer que els nostres tallers començaren a tancar-se.

L'alçament del poble de Madrid contra els francesos, el 2 de maig de 1808, provocà un ban dels invasors en el qual s'ordenava *arcabucear* la població que es capturara amb les armes en la mà i els que trabaren armats o conservaren les seues armes sense permís especial. Cinc dies més tard, una proclama francesa aclareix el contingut de l'ordre i concreta quins eren els instruments «no prohibits»: «Els ciutadans de totes classes poden usar [...] navalles que es tanquen i servesquen per a picar tabac, tallar pa, cordes, ganivets de cuina, tisores, navalles d'afaitar i altres instruments d'oficis».